

Тема 7. Ідеальна держава: ціннісний вимір

📁 План

1. Зміна значення держави в процесі суспільного розвитку.
2. Складові європейської ціннісної системи на суспільно-державному рівні.
3. Ціннісні засади функціонування українського суспільства.

1. Зміна значення держави в процесі суспільного розвитку

Первинні форми державного управління виникли з необхідності, що говорить про набуття ними статусу цінності-потреби. Одним із перших хто підкреслив дану цінність був Платон. Так, він писав: «Місто, на мій погляд, народжується тоді, коли кожен з нас сам для себе буває недостатнім і має потребу у багатьох» [10, с. 396]. Тобто первинна цінність держави полягає у організації взаємодопомоги для покращення існування підлеглих. Сьогодні подібного роду самоорганізація повертається, що говорить про циклічність ціннісної оцінки у даній сфері.

Золотим періодом інституту держави було Середньовіччя, в якому вага правителя була максимально найближча до величі Всевишнього. А. Августин писав: «Якщо головна умова взаємного союзу в будь-якій державі полягає у покорі царям та взагалі вищій владі, то наскільки більше повинні ми підкорятися у всьому Богу, царю небесному, який править усім Всесвітом» [1, с. 584]. На цій тезі базувалось не тільки становлення соціальної ієрархії, а й визначення аподиктичної цінності керівника країни та його світи. Цінність-потреба утворена до осмислення буття через зняття страхів перед навколишнім світом закріпила високе значення держави та її керівників на довгі часи наперед.

Епістемологічні та праксеологічні зрушення у філософії та суспільному житті вплинули на зміну цінності держави у період Реформації. Попередньо закріплена соціальна нерівність стимулювала пошук ідеального буття, яке ототожнювалось із розвитком місцевого самоврядування. Т. Мор в умовній розповіді мореплавця Раваїла про утопійців переповідав про рівність і довіру як основи благоустрою: «Кожне місто поділяється на чотири рівні частини. Посередині кожної частини є ринок з усілякими товарами, куди кожна сім'я звозить свої вироби, потім їх сортують і зберігають на складах. Будь-який голова сім'ї приходить сюди, просить те, чого він сам або його сім'я потребує, і без грошей, без будь-якої винагороди одержує потрібну річ» [7, с. 63]. Виходячи з цієї дослідницької позиції, у встановленні кінцевої мети проектування держави має значення справедливість у долученні до потенціалу продовження існування, а також баланс перспективної активності в суспільно-державних відносинах.

У продовженні даних роздумів про відкриття кращого невідомого в період Відродження, Т. Кампанелла за допомогою побудови діалогу «чернець – генуезець» розповідав про бачення свого ідеального місця для життя:

«Главою держави в них є священик, який називається їхньою мовою «Сонце», що по-нашому означало б «Метафізик». Він має найвищу владу як у світських, так і духовних справах; в усіх спірних питаннях йому належить остаточне вирішення. Його помічниками є три співправителі: Пон, Сін і Мор, що нашою мовою означає: Сила, Мудрість і Любов» [7, с. 135]. Відповідно, утопісти того періоду формували такі погляди на суспільно-державну аксіосферу, в якій необхідно було враховувати структурування устрою, а також встановити характер взаємодії між людьми, що вже тоді поєднував у собі волю, почуття та думку з приводу організації перспективи існування.

Оновити значення інституту держави свого час спробував Ж.-Ж. Руссо. Сформована на основі його поглядів модель «правова держава – громадянське суспільство» стала стрижнем реалізації європейської ціннісної системи. Так, шукаючи нове підґрунтя для визначення цінності державної влади, він писав: «Поки купа зібраних разом людей розглядає себе як єдиний організм, вони володіють тільки спільною волею, спрямованою на збереження всіх разом та на спільне благо. Тоді всі важелі держави міцні та прості, а правила, якими воно керується, ясні та зрозумілі, бо там немає заплутаних та суперечливих міркувань, загальне благо виявляється з усією очевидністю» [12, с. 205]. Варто сказати, що це одна з найбільш успішних теоретичних розробок, яка протягом багатьох років тримала Європу у стані спокою, миру та гармонії на рівні організації та позначення суспільних відносин.

Новий поштовх переоцінки значення держави як такою задав Ф. Енгельс. Він писав: «Держава була офіційним представником усього суспільства, його об'єднанням у наявні корпорації, але вона була такою лише остільки, оскільки вона була державою того класу, який для своєї епохи один представляв все суспільство: в давнину вона була державою рабовласників – громадян держави, в Середні віки – феодалного дворянства, в наш час – буржуазії. Коли держава нарешті стає дійсно представником всього суспільства, тоді вона сама себе зробиць зайвою» [14, с. 412-413]. Якщо спиратись на ідею класової боротьби, то виходить, що носіям державної влади не вигідно представляти інтереси всього суспільства. Водночас, у цьому твердженні ми бачимо віддзеркалення ілюзії рівноправності як мети, що розповсюджувалась на широкі маси та стала фактичним ідеалом існування.

Остаточне заперечення цінності держави почалось, як не дивно, з цитаделі демократії, яка активно боролась і бореться з архаїкою завезених у країни ціннісних систем. В. Франкл пояснює цінність свободи у США: «Є у американській культурі аспект, для європейця зовсім неочікуваний: майже одержимість бажанням уникнути авторитарності, навіть напрямок не підказувати. Ця одержимість, напевно, походить зі спогадів про пуританську епоху, про моральний та етичний авторитаризм, який доходив до тоталітаризму» [13, с. 64]. Тобто ми бачимо ціннісний конфлікт, що помірно розвивається між Америкою та континентальною Європою, де акценти розставляються на свободі громадян або на волі суспільства.

Період Модерну позначився спробою екстраполювати управлінські цінності комерційного сектору на інститут держави. Так, К. Худ та Р. Лофе

сформулювали основні положення нового менеджменталізму, де головною цінністю стала економічна та соціальна ефективність органів державної влади. Єдиний недолік цього підходу у тому, що в суспільстві мають бути присутні цивілізовані ринкові відносини.

Остаточне оформлення нового ціннісного статусу держави як тіні провідних членів суспільства, які забезпечують циркуляцію процесів у ньому, відбулось у часи Постмодерну. Ж. Бодрійяр говорив: «Більше не існує інстанції влади, інстанції відправника, – влада стає чимось таким, що циркулює та чие джерело більше не визначається, циклом, у якому домінуюча та підлегла позиції змінюються місцями у безкінечній реверсії, що є також кінцем влади у її класичному визначенні. Циркуляція влади, знання, дискурсу означає кінець будь-якої локалізації інстанцій та полюсів» [3, с. 257]. Держава потрапила в руки кожного активного громадянина за рахунок розвитку інформаційних технологій та комунікацій між людьми. Тобто, відбувається фактична деінституціоналізація держави, але не за рахунок класової боротьби, а в рамках нестримного соціального прогресу.

Підбиваючи підсумки цього пункту зазначимо, що держава змінювала своє значення від граду Божого до соціальної мережі протягом всього періоду її існування. Паралельно відбувалось знецінення цього соціального інституту, так державне забезпечення існування людей змінилось розвитком самопомогі та автономізації. Зауважимо, що найбільш дієву модель «правова держава – громадянське суспільство» була запропонована та реалізована в Європі, що обумовило стабільність країн, які її використовували. Перехід до суспільств постмодерного типу викликає хвилювання з приводу заперечення європейських цінностей в рамках розмитості ціннісних горизонтів. Відповідно, необхідно зосередитись не тільки на пошуку нового балансу суспільно-державних відносин.

2. Складові європейської ціннісної системи на суспільно-державному рівні

Більшість з того, що ми вкладаємо у поняття «європейські цінності» знайшло своє відображення на правовому та політичному рівні регулювання суспільно-державних відносин. Використовуючи надбання Громадської організації «Лабораторія правових ініціатив», давайте розглянемо ціннісну основу європейського рівня життя.

Об'єднану Європу не можливо уявити без *свободи*, яку забезпечує: «право на життя, приватну власність, свободу совісті» [2, с. 37]. Всі перераховані права базуються на індивідуалізмі, який має принципове значення для кожного європейця. Проте, їх фактичний захист реалізується на колективному рівні у вигляді політичної свободи на об'єднання при відстоюванні вільного існування. Тобто, ідентифікація відбувається не на відмінностях членів суспільства, а на основі безумовної підтримки розмаїття. Зауважимо, що *legatum prosperity index* [15] саме свободу визначає як один з найважливіших критеріїв процвітання, а кількість матеріальних благ виносить на другий план.

Свого часу саме у Європі відбулась цивілізаційна катастрофа у вигляді нацизму та фашизму, під час якої людей спробували поділити на декілька сортів. Задля подолання цієї важкої травми у Хартії фундаментальних прав Європейського союзу була закріплена цінність *гідності*, в якій зафіксована: «... заборона катування і такого поводження з людьми, що принижує їхню гідність, право на цілісність особистості та її недоторканість, заборона рабства і торгівлі людьми, заборона смертної кари і страти, заборона евгенічних практик, заборона використання людського тіла для цілей прибутку, заборона репродуктивного клонування людей» [2, с. 35-36]. Як і навколо всіх інших цінностей, у цій є свої прихильники та критики. Особливої гостроти дискусія набула після терористичного акту, який вчинив Андрес Брейвік у Норвегії. Фактично його кейс є своєрідним тестом на цивілізованість суспільства, яке може визнати за людиною право на помилку і не вимагати реалізації кровної помсти так, як це було у первісному суспільстві.

Аналізуючи події Першої світової війни В. Черчилль зауважив: «У Великій війні переможцями стали парламентські демократії, а всі без виключення імперії були зруйновані та розпались на частини» [16, с. 282]. У подальшому він дуже часто висував претензії до цієї форми правління, але зробив найбільше з публічних діячів для її збереження. Відповідно, *демократія* як цінність ніколи не втрачала своєї актуальності, так як вона була і є практичним засобом реалізації всіх інших складових зазначеної ціннісної системи.

Наступною цінністю є *громадянськість*, яка бере свій початок від афінської демократії, де статус «вільний громадянин» був гідним та бажаним. Можна скільки завгодно говорити про дискримінацію негромадян, але те, що стати частиною Об'єднаної Європи бажають люди зі всього світу аподиктично підкріплює цінність громадянськості.

Похідною від свободи є цінність *толерантності*, яка фіксується у статті 14 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, в якій їй має бути забезпечене життя: «...без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [9]. Складність ситуації полягає у тому, що дискримінація розвивалась в українському суспільстві роками та десятиліттями та доволі часто люди навіть не усвідомлюють те, що дискримінують інших. Тобто, для переходу на європейську ціннісну систему в Україні має сформуватись відкрите суспільство, де ідентифікація відбувається на основі закріпленої у європейському світі практики співіснування.

Революційні катаклізми в Європі у двадцятому столітті пройшли під гаслами пошуку справедливості, що відбилось у запровадженні глобального інституту соціального партнерства, який втілюється у життя в рамках роботи Міжнародної організації праці. У декларації цієї установи про основні принципи та права у світі праці зауважується, що для забезпечення «...зв'язків між соціальним прогресом та економічним зростанням особливе значення та

сенс має гарантія дотримання фундаментальних принципів і прав у світі праці, оскільки вона дає змогу зацікавленим особам відкрито та на рівних умовах вимагати свою справедливу частку в багатстві» [7]. Тобто, *цінність соціальної справедливості* на пряму пов'язана з процесом матеріального виробництва та розподілом його результатів. Нехтування цією цінністю і зараз може значно порушити гармонію суспільно-державних відносин, що було проілюстровано появою Руху жовтих жилетів у Франції під час деформації розподілу соціальних благ у цій країні.

Підбиваючи підсумки зазначимо, що європейська ціннісна система практично відобразилась у сукупності взаємовизнаних стандартів існування, таких як свобода, гідність, толерантність, демократія, громадянськість, які стали регуляторами виробництва та розподілу соціальних благ. У такому разі, саме аксіосфера, а не тільки накопичені матеріальні ресурси стали базою якісного суспільно-державного управління, що і забезпечило цілісність єдиної європейської сім'ї.

3. Ціннісні засади функціонування українського суспільства

Складність утворення української держави, велика кількість років під владою різних імперій, відчуження людини від держави вплинули на те, що для багатьох українців держава має другорядну цінність або не має її взагалі. М. Михальченко визначив таку специфіку розуміння українцями взаємодії «суспільство – державна влада»: «Головним у ній була родина, матеріальне благополуччя і нейтралізація негативного впливу влади (шляхом хабаря, підлабузництва, споювання її представників тощо), яка грабує податками, забирає дітей до чужих армій, примушує їх будувати шляхи, освоювати імперські території» [6, с. 4]. Відповідно, найвищою цінністю для кожного українця є його родина. Проте, ця звужена ідентифікація не сприяє конструктивності суспільно-державних відносин у великій перспективі.

В. Козаков відмічає трансформацію ціннісних орієнтацій молоді протягом 70-80 років у Радянській Україні від альтруїзму до меркантильності [8, с. 97]. Варто сказати, що десять років – це малий відрізок часу для аналізу ціннісних орієнтацій. Імовірно альтруїзм та егоїзм завжди присутні у ціннісній системі кожного суспільства, але акценти розставляються у залежності від умов навколишнього середовища.

Крім того, В. Козаков виправдовує консерватизм української ментальності, під впливом якого формувались основні суспільні інститути [8, с. 99]. Ситуація пояснюється ментальним шоком під час невдалої державотворчості минулих років. Разом із цим, зазначений консерватизм заважає нашій країні рухатись уперед, так як стримує не тільки свободу моралі, а й соціальний прогрес.

Дозволимо собі ненадовго повернутись у минуле та подивитись на основоположні складові української ментальності, якими є стереотипи. Р. Додонов виводить наступне: «До ментальних стереотипів українців можна віднести тонке відчуття гармонії людини з природою, ліричність, підвищену

емоційність, деякий романтизм» [5, с. 152]. Ось ці ліричність і романтизм в залежності від обставин змінюють лад української душі або на альтруїстичну допомогу ближньому, або на безодню егоїстичної самоізоляції.

Повернемось до сьогоднішнього та тих подій, які змінили вектор розвитку нашої країни на європейський лад. В. Козаков проводить вагому ціннісну межу між Європейським союзом та Україною. Він пише: «Слід зазначити, що країнам Центральної та Східної Європи, попри їх історичні, культурні, економічні, політичні, релігійні відмінності, властиві й певні загальні риси. Так, наприклад, для них є характерним те, що розпад радянської системи призвів до руйнації в них сформованої колективної реальності, наслідком чого стала криза колективної ідентичності; властиве прагнення утвердження ліберальних цінностей та ринкової економіки і водночас відродження національної культури й традиційного етносу як визначальних чинників суспільного життя» [8, с.100]. В Україні всі революційні події, на жаль, не призвели до відродження цінності індивідуалізму та поваги до іншого як особи, що має ті самі громадянські права та обов'язки.

Відповідно, для долучення до європейської ціннісної системи в Україні конче необхідним є винахід традиції взаємної поваги до інаковості, яка виростає з любові до ближнього та оформлюється у толерантність. Тобто, долучення до бажаного зразка духовного співіснування у багатьох випадках починається з переосмислення базових засад життєдіяльності, що поступово призводить до переходу на прийнятний рівень аксіосфери.

На цій основі відбувається закономірний перехід до оновленої колективної ідентичності, яка спирається на солідарність членів суспільства та забезпечує суб'єктність країни на глобальному міжнародному рівні. М. Решетніков наполягає на цінності спільного погляду в майбутнє задля оновлення колективної ідентичності. Він пише: «Коли ми говоримо про багатонаціональні держави, де спільність історії, мови, культури, традиції початково відсутня або була вимушеною і тимчасовою, залишається тільки спільне майбутнє, і воно повинно мати рівну привабливість для всіх національних спільнот» [11, с. 145-146]. Відповідно, спільне напрацювання перспективи створює справжню людську єдність, яка тотожна пропозиції обміну ресурсами життєдіяльності, що пов'язує матеріальне і духовне у цілісній аксіосфері.

Як висновок, у цій частині роботи ми визначили специфіку ціннісної системи українського суспільства, серед яких унікальне поєднання консерватизму та чуттєвого сприйняття реальності, що значно затримує прогресивний розвиток нашої країни. Зауважимо, що ціннісні орієнтації громадян напряму залежать від умов навколишнього середовища та розвиваються на відстані між альтруїзмом та егоїзмом у залежності від наявних обставин. Крім того, була зафіксована цінність перспективи співіснування як основа для розвитку складних багатонаціональних суспільно-державних утворень, що має допомогти Україні долучитись до кращого європейського досвіду.

??? Питання для самоконтролю

1. При яких обставинах на думку Платона виникає місто-поліс?
2. Коли и чому держава сама себе зробить зайвою на думку Ф. Енгельса?
3. Що є кращим варіантом колективної ідентифікації у багатонаціональних державах за М. Решетніком?
4. Яку зміни інституту держава у час Постмодерну відкрив Ж. Бодрійяр?
5. У чому була причина зміни ціннісних орієнтацій молоді в Радянській Україні 70-80 років?
6. Яку з традиційних європейських цінностей визнають як основу процвітання у *legatum prosperity index*?
7. У чому причина розвитку руху жовтих жилетів у Франції?
8. Який політичний режим виграв Першу світову війну, на думку В. Черчилля?
9. У чому простежуються спільні риси країн Центральної та Східної Європи при становленні в останніх ринкового суспільства?

Тести та завдання для самоперевірки:

1. Що входить до складу європейської ціннісної системи?
 - a. Свобода, гідність, демократія, громадянськість, толерантність, справедливість;
 - b. Свобода, гідність, демократія, громадянськість, толерантність, справедливість;
 - c. Свобода, гідність, тиранія, громадянськість, нетерпимість, справедливість.
2. У чому специфіка цінності свобода в США за В. Франклом?
 - a. Одержимість бажанням уникнути авторитарності;
 - b. Одержимість бажанням уникнути кольорової революції;
 - c. Одержимість бажанням уникнути монархізму.
3. Що належить до ментальних стереотипів українців, на думку Р. Додонова?
 - a. Відчуття гармонії людини з природою, ліричність, підвищену емоційність, романтизм;
 - b. Відчуття гармонії людини з природою, раціональність, підвищену емоційність, романтизм;
 - c. Відчуття гармонії людини з природою, ліричність, підвищену емоційність, авангардизм.
4. Звідки бере своє коріння європейська цінність громадянськості?
 - a. З афінської демократії;
 - b. З розпаду Югославії;
 - c. З початку створення Європейського союзу.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте причини консерватизму української ментальності та її вплив

на процес державотворення.

2. Сформулюйте перелік філософських творів з варіантами висвітлення ідеальної держави та порівняйте їх.

3. Намалюйте ментальну карту на тему «Соціальна справедливість як базова європейська цінність».